

Tarih: 05.05.2009

Araştırma Raporu

Sayı : 2009/23/350

Konu : TÜRKİYE SANAYİSİNİN SEKTÖREL DEĞERLENDİRMESİ

Hazırlayan: Veyis ERSÖZ

İÇİNDEKİLER

Tablo Listesi.....	iv
Yönetici Özeti.....	1

BÖLÜM 1: GİRİŞ.....	3
1.1 İmalat Sanayinin Önemi ve Türkiye’deki Durumu.....	3
1.2 Küreselleşme ve İmalat Sanayi.....	4

BÖLÜM 2: İMALAT SEKTÖRÜNÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	
2.1 İmalat Sektörünün Ekonomi İçindeki Yeri.....	6

BÖLÜM 3: GIDA ÜRÜNLERİ VE İÇECEK.....	8
3.1 Genel Görünüm.....	8
3.2 AR-GE ve Teknoloji.....	8
3.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	9
3.4 İstihdam.....	9
3.5 Bölgesel Dağılım.....	10

BÖLÜM 4: DERİ VE AYAKKABI.....	11
4.1 Genel Görünüm.....	11
4.2 AR-GE ve Teknoloji.....	12
4.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	12
4.4 İstihdam.....	12
4.5 Bölgesel Dağılım.....	13

BÖLÜM 5: KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ.....	14
5.1 Genel Görünüm.....	14
5.2 AR-GE ve Teknoloji.....	15
5.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	15
5.4 İstihdam.....	15
5.5 Bölgesel Dağılım.....	15

BÖLÜM 6: TEKSTİL ÜRÜNLERİ İMALATI.....	16
6.1 Genel Görünüm.....	16
6.2 AR-GE ve Teknoloji.....	17
6.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	17
6.4 İstihdam.....	18
6.5 Bölgesel Dağılım.....	18
BÖLÜM 7: BASIM VE YAYIM.....	20
7.1 Genel Görünüm.....	20
7.2 AR-GE ve Teknoloji.....	21
7.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	21
7.4 İstihdam.....	21
7.5 Bölgesel Dağılım.....	21
BÖLÜM 8: MOBİLYA VE DİĞER İMALAT.....	23
8.1 Genel Görünüm.....	23
8.2 AR-GE ve Teknoloji.....	24
8.3 Rekabet ve İç Piyasa.....	24
8.4 İstihdam.....	25
8.5 Bölgesel Dağılım.....	25
KAYNAKÇA.....	26

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Gıda Ürünleri ve İçecek Ekonomi İçindeki Yeri.....	10
Tablo 2. Alt Sektör Payları-Üretim (%).....	11
Tablo 3. Deri ve Ayakkabı Ekonomi İçindeki Yeri.....	13
Tablo 4. Tekstil Ürünleri İmalatı Ekonomi İçindeki Yeri.....	19
Tablo 5. Basım ve Yayım Ekonomi İçindeki Yeri.....	22
Tablo 6. Mobilya ve Diğer İmalat Ekonomi İçindeki Yeri.....	25

YÖNETİCİ ÖZETİ

20. yüzyılın ikinci yarısı özellikle gelişmekte olan ülkelerin iktisat tarihleri açısından ilginç olaylara tanıklık etmiştir. Bu süreçte dünyanın değişik coğrafik bölgelerinde güçlü bir sanayi yapısı ile hızlı bir büyümeyi yakalayabilen ülkelerin yanı sıra varolan büyüme ve sanayi güçlerini koruyamayan ülkeleri de görmekteyiz. Bu son yarım yüzyıl bazı Asya ve Doğu Asya ülkeleri açısından önemli bir başarı çizgisinin yakalandığı dönem olurken Latin Amerika ülkeleri ağırlıklı olarak kriz ve makro dengelerle boğuşmuşlardır.

Üretim gücü içinde, ülkelerin kalkınmalarının ilk aşamalarında tarım önemli olsa ve bazı küçük ülkelerde hizmet sektörü ön plana çıksa da, imalat sektörü Türkiye gibi büyük nüfusa sahip ülkeler açısından birincil öneme sahiptir. Hızlı bir verimlilik artışı, teknolojik ilerleme ve ekonominin geneline yönelik yarattığı diğer dışsallıklar ile imalat sektörü gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde kritik bir öneme sahiptir. Kalkınma sürecine etkisi olan diğer çok sayıdaki faktörün önemini yadsımadan, imalat sektörünü güçlendirmek ve rekabet potansiyellerini artırmak sürdürülebilir büyüme açısından temel bir hareket noktası olarak ortaya çıkmaktadır.

İmalat sanayinin alt sektörleri herhangi bir hiyerarşik ayırma tabi tutulmadan, TÜİK tarafından kullanılan üretim faaliyetleri sınıflaması ISIC Rev3'e (International Standart Industrial Classification) göre iki basamaklı sektör ayırımı dikkate alınarak incelenmiştir. Bu sınıflama ile birlikte sektörlerin teknolojik yapısını yansıtan bir sınıflama da geri planda dikkate alınmıştır. Bu nedenle farklı teknolojik grupta yer alan faaliyetler için üç ve dört basamak ayırımında da sektör değerlendirmesi yapılmıştır. Kalkınma sürecinde ülkelerin imalat sanayilerinin yapısında bir değişim olmaktadır. Ülkenin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe, geleneksel bazı sanayiler yaşamaya devam etse bile, teknoloji olarak yüksek sektörlere doğru bir geçiş olmaktadır. Bu değişimi sektörel değerlendirmelere yansıtılabilmek amacıyla, OECD tarafından kullanılan teknolojik yapı farklılıklarını yansıtan sınıflandırılma kullanılmıştır. İmalat sanayii bu sınıflama ile yüksek, orta-üst, orta-alt ve düşük teknoloji olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.

Sektörlerin değerlendirilmesi, genel görünüm, AR-GE ve teknoloji, rekabet ve iç piyasa, istihdam ve bölgesel dağılım olmak üzere, beş ana bölüm altında yapılmıştır.

İmalat sektörüne bütün olarak bakıldığında, katma değer ve istihdam bakımından 1970 yılından bu yana ekonomi içindeki payının yükseldiği görülmektedir. Toplam ihracat içindeki payındaki artış ise daha belirgindir. Kriz yılları dışında, imalat sektörünün yıllık büyüme oranları GSMH büyüme oranlarından daha yüksektir. Bu

temel göstergelere dayanarak, Türkiye'nin son dönemlerde gerçekleştirdiği ekonomik büyüme ve ihracat artışında temel itici gücün imalat sektörü olduğunu düşünmek gerçekçi bir değerlendirme olacaktır. Başarılı bir büyüme performansı izlemiş ve ekonomik büyüme sürecinde Türkiye'ye oranla daha ileri aşamalara gelmiş ülkelerin deneyimleri dikkate alındığında, imalat sektörünün Türkiye'de uzunca bir süre daha temel itici güç olma özelliğini koruyacağı açıktır.

Genel olarak bakıldığında, imalat sektörünün üretim ve ihracat artışında gösterdiği belirgin başarılarla karşın, aşması gereken temel tıkanma noktalarının da bulunduğu bir gerçektir. Üretim ve ihracatta yüksek ve orta üst teknoloji grubuna giren malların payı giderek yükselmesine rağmen, düşük teknoloji grubuna giren geleneksel mallar önemini korumaya devam etmektedir. İşsizlik ve bölgesel farklılıklar gibi sosyal alanlarda katkı yapma potansiyeli yüksek olan bu geleneksel sektörleri ihmal etmemek ve mevcut durumlarını daha ileriye götürecek politika ve düzenlemelerle desteklemek kaçınılmazdır.

1. GİRİŞ

1.1. İmalat sanayinin Önemi ve Türkiye’deki Durumu

İmalat sanayisinin ekonomi içindeki yeri, bir ülkenin gelişmekte sürecinde en temel göstergedir. İmalat sektörü hızlı verimlilik büyümesi, dinamik artan ölçeğe getiri, hızlı teknolojik değişme ve birçok dinamik dışsallıklar ile “büyümenin motoru” özelliklerini sergiler. Ülkeler geliştikçe sektörlerin ekonomi içindeki payları da değişime uğrar. Önceleri tarım gibi doğal kaynaklara dayalı sektörler ekonomi içinde önemli bir paya sahipken ülke geliştikçe bu pay yerini imalat sektörüne bırakır ve hizmet sektörünün payı da artmaya başlar.

Türkiye’de 1970-2006 döneminde imalat sanayinin payında bir artış vardır. Göstergeler Türk imalat sektörünün ters U biçiminde tanımlanabilecek bu sürecin ya da gelişme trendinin artan kısmında olduğunu, ancak henüz tepe noktaya ulaşmadığını göstermektedir. Bir başka deyişle ekonomi içinde imalat sektörünün payının arttığı bir süreç yaşanmaktadır. Burada kritik olan nokta bugün içinde bulunulan uluslararası konjonktürde bu artışın devamının nasıl sağlanacağıdır. Çünkü, İspanya gibi geç sanayileşmeye başlamış bir ülkede bile imalat kesiminin payı azalmaya başlamıştır. Bu durum, küreselleşme sürecinin yarattığı yeni konjonktürdeki bir gelişmeyi, yeni sanayileşen ülkelerde de “sanayiden vazgeçme” sürecine daha erken girilebildiğini akla getirmektedir. Böylesine bir ortam, Türkiye açısından imalat sanayinin büyümesini sağlayacak ortamın devamının nasıl sağlanacağı sorusunun önemini artırmaktadır.

Türkiye’de imalat sektörü içinde yüksek ve orta-üst teknoloji grubuna giren malların payında belirgin bir artış gerçekleşmiştir. Buna karşılık düşük teknoloji grubuna giren malların payı 2000 yılı sonrası dönemde azalmaya başlamıştır. İhracatın yapısında da buna benzer bir gelişme gözlenmektedir. Ancak Güney Kore ile karşılaştırıldığında yüksek ve orta-üst teknoloji grubuna giren malların payındaki artış hızı Türkiye’de oldukça düşüktür.

Ekonominin genişlediği yıllarda imalat sektörünün büyüme oranları GSMH büyüme oranlarından daha yüksek olmuştur. Kriz yıllarında imalat sektörünün ekonomideki daralmaya tepkisi zaman içinde değişmiştir. 1979-1980 ve 1994 krizlerinde imalat sektöründeki daralma ekonominin toplamındaki daralmadan daha fazla oranda gerçekleşmiştir. Buna karşılık 1999 ve 2001 krizlerinde durum tersine dönmüş ve imalat sektöründeki daralma ekonominin bütününe oranla daha düşük düzeyde kalmıştır. Özellikle kriz yılları dışında imalat sanayi ekonominin güçlü yanını temsil etmektedir. 1990 sonrası Türkiye açısından hem küresel entegrasyonun hem de

1996'da imzalanan Gümrük Birliği nedeniyle bölgesel entegrasyonun önem kazandığı bir dönemdir. Gümrük Birliği'ne, Çin ve Hindistan faktörüne rağmen imalat sanayinin farklı dallarında üretim artarak devam etmektedir.

1.2. Küreselleşme ve İmalat Sanayi

1990 sonrasında dünya ekonomisinde derinleşen entegrasyon eğilimi, uluslar arası piyasalarda önemli bir yeri olan ya da bu piyasalarda yer edinmeye çalışan bütün ülkeleri sanayi politikalarını gözden geçirmeye zorlamaktadır. Özellikle Doğu Asya ülkelerinden kaynaklanan rekabet baskısı, gelişmiş ülkelerde sahip oldukları pazarları kaybetme korkusunu doğurmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin rekabet güçleri ise, zaten daha önceden görel bir varlık gösterebildikleri dünya piyasalarında gelişmiş ülkelere göre daha fazla zorlanmaktadır. Bu süreç, gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler için bir sanayiden vazgeçme süreci yaratma potansiyeli taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler grubuna giren Türkiye, sanayileşme bakımından önemli bir güce, tecrübeye ve potansiyele sahiptir. Ancak, Türkiye imalat sanayinin dünya piyasalarındaki gelişmelere nasıl uyum göstereceği konusunda bir belirsizlik vardır. Şüphesiz bu belirsizlik sadece Türkiye imalat sanayini ilgilendiren bir durum değildir. Uluslararası konjonktür bu belirsizliği bütün ülkelerin önüne koymaktadır. Burada, Türkiye açısından önemli olan imalat sanayinin mevcut yapılanmasının ve rekabet gücünün gelecekteki muhtemel gelişmelere hangi düzeyde cevap verebileceğini anlamaktır.

Türkiye sanayileşme tarihi bazen iç dinamiklerden bazen de dış konjonktürden kaynaklanan nedenlerle dönem dönem önemli yapısal kırılmaların yaşandığı bir değişim sürecine tanıklık eder. Cumhuriyetin ilk yılları savaş ve göçlerin getirdiği yıkımlarla sanayi olarak hiçbir şeyin kalmadığı bir dönemdir. 1923-1929 döneminde bir taraftan sanayin temel malları üretiminde belli bir yol katedilmiş, diğer taraftan da en azından piyasalardaki parçalı yapıyı ortadan kaldıracak yeni para sisteminin oturması sağlanmıştı. Ancak, kurumların gelişmesinde belli bir aşamaya gelmeden ve sanayide istenilen adımlar yeterince atılmadan bütün dünyayı etkileyen 1929 Bunalımının ortaya çıkması ve bu bunalımın Türkiye'nin önüne koyduğu koşullar, iktisat politika tercihlerinde dışa kapalı bir yapıya yönelmeyle sonuçlanmıştı.

Çalkantılı 1930'lu yılları izleyen İkinci Dünya Savaşı ile Türkiye ekonomisi ve sanayi için ayrı bir güçlükler dönemi başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemi, henüz çok güçlenmemiş Türkiye ekonomisi için ilave zorlayıcı koşullar yaratan bir süreç olmuştur. "Bu yıllar, dünya ticaretindeki zorluklara bağlı olarak yaşanan iktisadi sorunların yanı sıra, her an savaşa girecekmiş gibi önlemler almak için yaratılan

olağanüstü koşullar nedeniyle büyük bir daralmanın, yokluk ve kıtlıkların yaşandığı bir dönem olarak” bilinmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda ise, Uluslararası Para Fonu ile gerçek anlamda ilk tanışma ve 1958 devalüasyonuna uzanan genişleme süreci önemlidir. 1950’li yılların sonunda yaşanan tıkanıklar 1960’lı yıllarda planlama ile aşılamaya çalışılmıştır.

Türkiye ekonomisinin dünya ekonomik sistemi ile bütünleşmesini hızlandıran bu süreç içinde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme de 1996 yılından itibaren Avrupa Birliği ile girilen Gümrük Birliği’dir.

Uygulanan bu yeni politikalar ile 1970’lerin sonlarında yaşanan krizin etkileri giderilip yeni yapıların oluşturulmasına çalışılırken, 1990’lı yıllardan itibaren ise kısa süreli ancak ekonomiyi derinden sarsan krizler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren otuz yılı aşan bu uzun dönemde hükümetler reel sektöre daha çok ihracat artışı ve kaynak girişi çerçevesinde yaklaşmışlar, politikaların odak noktası enflasyonun kontrolü ve ekonominin sürdürülebilirliği için kaynak yaratma üzerine, bir başka deyişle makro dengelerin sağlanması yönünde olmuştur. Bu ortamda Türkiye’nin uzun dönemli büyüme hedefleri geri planda kalmış ve zaman zaman bazı düşünceler oluşsa da imalat sanayii için uzun dönemli bir eylem planı ya da yaklaşımı geliştirilememiştir. Ancak, ihracatı artırma dışında açıkça tanımlanmış hedef içinde olmasa da uygulanan politikalar ve sanayi kesiminin özellikle son otuz yılda kazandığı deneyimler sonucu, imalat sanayii zaman içinde önemli bir değişim geçirmiştir.¹

---

¹ Türkiye’de Enflasyonun Tarihi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye Tarih Vakfı Yayını,

2. İMALAT SEKTÖRÜNÜN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

2.1. İmalat Sektörünün Ekonomi İçindeki Yeri

1970-2006 yılları Türkiye'nin ekonomi tarihi açısından çalkantıların yaşandığı ve önemli değişimlerin gerçekleştiği bir dönemdir. 1970'li yılların ikinci yarısında önemli bir yapısal krize girilmesi sonucu 1980'li yıllarda ticaret ve finansal liberalleşmenin yanı sıra ithal ikameci sanayileşme stratejisi terkedilmiş, 1990'lı yıllardan itibaren ise kısa süreli ancak ekonomiyi derinden sarsan krizlerin ortaya çıkmıştır. Yaklaşık kırk yıllık bu uzun dönemde hükümetler ağırlıklı olarak makro sorunlara odaklanırken, imalat sanayi kriz yıllarında eksi büyüme değerleri almıştır. Bu dönemde hükümetler reel sektöre daha çok ihracat artışı ve kaynak girişi çerçevesinde yaklaşmışlar, politikaların odak noktası enflasyon ve ekonominin sürdürülebilirliği için kaynak yaratma üzerine, bir başka deyişle makro dengeler üzerine olmuştur. Hükümetler Türkiye'nin uzun dönemli büyüme hedeflerine düşünmekte zorlanmışlar ve zaman zaman bazı düşünceler oluşsa da imalat sanayi için uzun dönemli bir eylem planı ya da yaklaşımı olmamıştır. Ancak, ihracatı artırma dışında açıkça tanımlanmış hedef içinde olmasa da uygulanan politikalar ile sanayi kesiminin özellikle son otuz yılda kazandığı deneyimler sonucu imalat sanayi için zaman içinde önemli bir değişim geçirmiştir. Bu değişim belki Güney Kore'nin büyüme başarısındaki kadar parlak değildir. Ancak, bütün sorunlara rağmen imalat sanayinde bir güçlenme gözlenmektedir. Bu güçlenmenin izleri, ekonomik krizlere karşı imalat kesiminin gösterdiği tepkilerde de yakalanabilmektedir.

1970'den bu yana geçen 37 yıllık dönemde imalat sektörünün toplam istihdam içindeki payı yaklaşık iki kat artarak %9.7'den %18.8'e yükselmiştir. GSMH içindeki payı da %15.7'den %25.3'e çıkmıştır. 1970-2006 döneminde, 1979 ve 1980 yıllarında GSMH içindeki payda gözlenen belirgin düşme dışında, bu değerler oldukça düzenli bir yükselen trend sergilemektedir.

1970-2006 dönemi, çok sayıda ekonomik krizin yaşandığı, önemli yapısal dönüşümlerin gerçekleştiği ve birbirinden oldukça farklılaşan değişik iktisat politikalarının uygulandığı bir döneme karşılık gelmektedir. Bu çalkantılı dönem imalat sektörüne de yansımış, ekonomide gerilemelerin yaşandığı kriz yıllarında imalat sektörünün de büyümesi eksi değerler almıştır. Ancak, burada dikkati çeken bir nokta 1979-1980 ile 1994 krizlerinde imalat sektöründeki gerileme ekonominin genelindeki gerilemeden daha fazla olurken, 1999 ve 2001 krizlerinde imalat sektöründeki gerileme daha düşük oranda kalmıştır. Buna bağlı olarak, imalat kesimindeki üretim

düşüşü ülke ortalamasından daha az olmuştur. Ekonominin genişlediği dönemlerde ise imalat sektöründeki büyüme oranları GSMH büyüme oranlarının üstünde değerler almıştır. Bu göstergelere dayanarak, imalat sektörünün kriz yılları dışında ekonominin genel itici gücü olma konumunu sürekli olarak koruduğu sonucuna varabiliriz.

İmalat sektörünün bir aşamadan sonra azalmaya başlamasının temel nedeni, reel sektörlerdeki gelişmenin sonucu olarak hizmetler sektörünün de gelişmeye başlaması ve giderek hizmetlerin ekonomi içindeki payının %50'ler düzeyini aşmasıdır. Ayrıca, ABD, Almanya, Japonya gibi ileri sanayi ülkelerinde üretim faaliyetlerin görece az gelişmiş ülkelere kaydırılması uzunca bir süredir gözlenen bir gelişmeydi. Son dönemde ise, Çin ve Hindistan'ın yeni üretim merkezleri olarak öne çıkması ile birlikte bu süreç sanayileşmiş ülkelerde hızlanmıştır.

3. GIDA ÜRÜNLERİ VE İÇECEK

3.1. Genel Görünüm

Gıda imalatı ISIC Rev3.1 sınıflandırmasında üçlü basamakta beş ana grupta sınıflandırılmaktadır. Birincisi yağlar ve işlenmiş ürünler, ikincisi süt ürünleri, üçüncüsü tahıl, dördüncüsü diğer gıda ürünleri ve beşincisi içeceklerdir. Birinci grup mezbahacılık, et, balık ve balık ürünlerinin, sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması ile bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağ imalatını içermektedir. İkinci grup tek tür ürünle ilgilidir ve süt ürünleri imalatını kapsar. Üçüncü grup öğütülmüş tahıl ürünleri, nişasta ve nişastalı ürünler ile hazır hayvan yemleri imalatıdır. Dördüncü grup diğer gıda ürünleri fırın ürünleri, şeker, kakao, çikolata ve şekerleme, makarna, şehriye, kuskus ve benzeri unlu mamuller ile başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddelerinin imatlarıdır. Son olarak içecekler grubu içinde şarap, bira ve malt, alkolsüz içecekler ile maden ve memba suları üretimi yer alır. Gıda sektörünün en büyük alt sektörü yağlar ve işlenmiş ürünlerdir, bu sektörü diğer gıda ürünleri grubu izlemektedir.

Gıda ürünleri ve içecek imalatı gerek üretim gerekse istihdam bakımından ekonomin en büyük sektörlerinden biridir. 2006 yılı için gıda ürünleri ve içecek imalatı toplam imalat sektörü içinde %9.67 üretim ve %11.76 istihdam payına sahiptir. Bu değerlerle sektör, imalat sanayi içinde üretimde ve istihdamda üçüncü sırada yer almaktadır. Gıda sektörü ağırlıklı olarak iç piyasaya yönelik üretim yapmaktadır. Bununla birlikte sektör, 2007 yılı verilerine göre, %5.11'lik pay ile imalat sanayi ihracatında altıncı sırada yer almaktadır. Toplam ithalat içindeki payı ise %1.99'dur. 2004 yılı için ithalatın yurtiçi üretime oranı % 6.32, ihracatın yurtiçi üretime oranı ise %11.12'dir. Böylece sektörün dışa açıklık oranı %17.44'tür

Kamunun gıda ürünleri ve içecek imalatında başlangıç yıllarında oldukça yüksek olan payı giderek azalmış ve 2006 yılında üretimde %0.83'e istihdamda ise %11.91'e gerilemiştir. Bu gelişmede Süt Endüstrisi Kurumu (SEK), Et ve Balık Kurumu (EBK) gibi kuruluşların özelleştirilmesi ve böylece devletin gıda sektöründen önemli ölçüde çekilmesi belirleyici olmuştur.²

3.2. AR-GE ve Teknoloji

OECD tarafından yapılan, içerdiği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında bu sektör düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Gıda teknolojisi

² Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye İstatistikleri, http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser_ist.htm

kendi içinde çok gelişmiş olmakla birlikte, imalat sektörünün diğer faaliyet alanları dikkate alındığında geleneksel bir sektör olarak gruplandırılmaktadır. AB, başlıca rekabet ettiği ülkeleri dikkate alarak, kendi gıda sektörünü, düşük bilgi ve iletişim teknolojileri içeren, daha zayıf ARGE yatırımı ve inovasyon ile tanımlanmaktadır. AB'nin kendi gıda sektörü için yaptığı bu değerlendirmede, yeni ürün yaratma ve üretim süreçlerine yönelik inovasyonda, gıda da dahil olmak üzere biyoteknoloji ile ilgili patent başvurularında, ABD'nin gerisinde kaldığını düşünmesi rol oynamaktadır.

3.3. Rekabet ve İç Piyasa

Gıda sektöründe çok yüksek derecede yoğunlaşmasının görüldüğü faaliyetler nişasta ve nişasta ürünleri, balık ve balık ürünlerinin işlenmesi ve saklanması, bira ve malt imalatı, alkollü içeceklerin damıtılması, arıtılması ve karıştırılması, mayalı maddelerden etil alkol üretimi ile şarap imalatıdır. Yüksek derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyet sınıfları makarna, şehriye, kuskus v.b. unlu mamullerin imalatı, alkolsüz içecek imalatı, maden ve memba suları üretimi ile kakao, çikolata ve şekerleme imalatıdır. Orta derecede yoğunlaşma, süt ürünleri imalatı, bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağ imalatı, fırın ürünleri, başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri, Şeker, mezbahacılık ile etin işlenmesi ve saklanması faaliyetlerinde görülür. Son olarak düşük derecede yoğunlaşmanın görüldüğü alt sektörler ise hazır hayvan yemleri, öğütülmüş tahıl ürünleri ile sebze ve meyvelerin işlenmesi ve saklanması imalatlarıdır.

Gıda sektörü piyasa yapısı bakımından birçok alt sektörde çok yüksek ve yüksek yoğunlaşmanın olduğu bir sektör olmakla birlikte aynı zamanda kayıt dışı üretimin de çok yaygın olduğu bir sektördür. Gıda piyasalarının bir diğer belirleyici özelliği de uluslar arası gıda firmalarının yanı sıra yerel gıda firmalarının da piyasada etkin olmasıdır. Yerel gıda firmaları, buldukları bölgede yerel dağıtım ağı içinde başarılı olabilmektedirler.

3.4. İstihdam

Gıda ürünleri ve içecek imalatı istihdam yaratma kapasitesi bakımından önemli bir sektördür. İmalat sektörü içinde üçüncü sırada yer almasına karşın istihdam artışı toplam imalat sektörü artışının gerisinde kalmaktadır. Sektör dış pazarlara yönelmedikçe, diğer bir deyişle ağırlıklı olarak iç pazara yönelik üretim yapmaya devam ettiği sürece bu trendin değişmesi mümkün değildir. Gıda ürünleri ve içecek imalatının toplam imalat sektörü içinde üretim ve istihdam payının birbirine çok yakın olduğu düşünülürse, sektörün istihdam yaratma kapasitesi bakımından nötr olduğu söylenebilir.

Gıda sektörü istihdamında kayıt dışılık yaygındır. Ancak, bu kayıt dışı istihdamın öncelikle kayıt dışı üretimin bir parçası olarak gerçekleştiği söylenebilir. Gıda üretiminde yerel olarak üretilen birçok ürün herhangi bir kayıttan geçmeden kolayca yerel tüketiciye ulaşabilmektedir.

3.5. Bölgesel Dağılım

Gıda maddeleri üretiminde 1987'den itibaren özel kesim istihdamında İstanbul ve İzmir'in payı azalmıştır. İstanbul'un payı %19.3'ten %13'e, İzmir'in payı ise %16.9'dan %12.9'a düşmüştür. Ancak, gıda üretiminde İstanbul ve İzmir'in ardından önemli paya sahip olan illerin payları artmıştır. Payı artan ve önemli olmayı sürdüren iller Bursa, Kocaeli, Konya, Balıkesir ve Tekirdağ'dır. Konya dışındaki bütün iller (Düzy 1 sınıflamasına göre) Doğu ve Batı Marmara'da yer almaktadır. Özel kesim gıda üretimindeki mekansal dağılım bölgenin diğer illerine doğru olmuştur. Başka yerde sınıflandırılmamış gıda maddeleri ve yem üretiminde Trabzon ve Kocaeli ilk iki sırada yer alan illerdir. Trabzon'un payı %41.5'ten %30.8'e düşmüş, Kocaeli'nin payı ise %9.4'ten %16'ya yükselmiştir. Daha önce önemli olan İzmir bu alt sektörde gerilemiş, Balıkesir ve Adana'nın payı artmıştır. İçki üretiminin mekansal dağılımında önemli değişimler vardır. Manisa özel kesim istihdamında 1987'de %1.5'lik bir paya sahipken bu oranı 2000'de %21.4'e çıkarmıştır. Bu düzeyde olmasa bile bir diğer artış Tekirdağ'da görülmektedir: Tekirdağ'ın payı %0.28'den %4.8'e yükselmiştir. İstanbul'un payı %31.3'ten %18.3'e, İzmir'in payı %24.9'dan %14.3'e ve Adana'nın payı ise %13.3'ten %4.8'e düşmüştür. Bursa ve Ankara küçük artışlarla önemlerini korumaya devam etmişlerdir.

Marmara Bölgesi'ndeki yığılmaya rağmen imalat sektörü içinde bölgesel dağılımın dengeli iyi olduğu sektör gıda ürünleri ve içecek imalatıdır. Hemen hemen bütün illerde bu sektörün bir üretimi bulunmaktadır. Özellikle doğuda yer alan bölgelerdeki çok sayıda ilde sanayi üretimi olarak sadece gıda ürünleri ve içecek imalatı vardır. Bu özelliği ile görece az gelişmiş bölgelerde bu sektörün istihdam yaratma kapasitesi diğer sektörlerle oranla daha yüksektir.

Tablo 1. Gıda Ürünleri ve İçecek Ekonomi İçindeki Yeri

Katma değer in imalat sanayi içindeki payı (%) (2004)	11.60
Üretimin imalat sanayi içindeki payı (%) (2006)	9.67
Çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı (%) (2006)	11.76
Toplam imalat sanayi ithalatı içindeki pay (%) (2007)	1.99
Toplam imalat sanayi ihracatı içindeki pay (%) (2007)	5.11

4. DERİ VE AYAKKABI

4.1. Genel Görünüm

19 nolu sektör derinin tabaklanması ve işlenmesi; bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatıdır. ISIC Rev3.1 sınıflandırma sistemine göre sektör üçlü basamakta iki ana grubu kapsar. Birinci grup, derinin tabaklanması ve işlenmesi ile bavul, el çantası ve benzerleri ile saraçlık ve koşum takımı imalatıdır. Bu grup, dörtlü ayırımında derinin tabaklanması ve işlenmesi ile deriden yapılan imalat olarak ikiye ayrılır. İkinci grupta ise ayakkabı imalatı yer alır. Özel kesim dikkate alındığında bu iki gruptan ayakkabı üretimi daha büyük bir paya sahiptir.

Derinin tabaklanması ve işlenmesi, bavul, el çantası, saraçlık, koşum takımı ve ayakkabı imalatı sektörü 2006 yılı için, toplam imalat sektörü içinde %0.64'lük üretim, %1.44'lük istihdam payına sahiptir. Sektörün toplam ihracat içindeki payı 2007 yılında %0.55, ithalat içindeki payı ise %0.94'tür. Bu küçük değerlerle imalat sektörü içinde alt sıralarda yer almasına rağmen sektörün dış ticaret içindeki payı önemlidir. İthalatın üretime oranı %28.29, ihracatın üretime oranı ise %15'tir. Böylece dışa açıklık oranı %43.29 düzeyine kadar çıkmaktadır.

İmalat sektörü üretimi 1992'ye göre 2006 yılında 2.25 kat artmış olmasına rağmen deri ve ayakkabı üretimi 2.88 kat artmıştır. İmalat sektöründe istihdam artışı aynı dönemde 1.42 kat iken deri ve ayakkabı imalatında bu değer 1.78'dir. 2000-2006 döneminde deri ve ayakkabı üretimi ve istihdamındaki artış hızlanmış, ancak katma değer artışı üretim ve istihdamın gerisinde kalmış, 2004 yılında da azalmıştır.

Tablo 2 . Alt Sektör Payları – Üretim(%)

Yıllar	Derinin tabaklanması ve işlenmesi bavul, el çantası saraçlık, koşum takımı imalatı	Ayakkabı İmalatı	Toplam
2000	39.48	51.89	100
2001	50.72	49.28	100
2002	44.20	55.80	100
2003	48.37	51.63	100
2004	42.03	57.97	100
2005	37.26	62.74	100
2006	38.47	61.53	100

4.2. AR-GE ve Teknoloji

OECD tarafından yapılan, içerdği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında bu sektör düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Sektörde, dünyada kullanılan üretim teknolojisi dikkate alındığında ise Türkiye’de kullanılan teknolojinin çağdaş düzeyde olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, bu çağdaş teknolojiden daha çok İstanbul, Çorlu, Menemen ve İzmir, bir ölçüde de Gerede’de gerçekleştirilen üretimde yararlanılmaktadır. Diğer bölgelerde ise, o bölgelerde yer alan büyük fabrikalarda kullanılmaktadır. Bunların dışında deri üreten firmalarda ise eski teknolojiler yaygındır.

Sektör emek yoğun üretim yapısı nedeniyle standart üretim yapamamaktadır. Özellikle küçük işletmeler ve fason üretim yapan firmaların teknik ve teknolojik desteğe ihtiyaçları vardır.150 Deriden üretilen ya da doğrudan deriden üretilmeyen ama derinin de kullanıldığı üretimde ise emek-yoğun ve kendine özgü bir üretim biçimi vardır.

Ayakkabı üretiminde bütünü ile makineleşen üretimin oranı %15 ve yarı makineleşen üretimin oranı %70’tir. Ayakkabı üretiminde kullanılan makineler ithal edilmekle birlikte yurtiçinde üretilen termo, plastik ve poliüretan enjeksiyon makinelerinin sektörün ihtiyacını karşılayacak kapasite ve teknolojiye sahip olduğu değerlendirilmektedir³

Deri-ayakkabı imalatı, tekstil ürünleri imalatı ve giyim eşyası imalatlarında 2005 yılı itibarıyla AR-GE için yapılan harcamalar özel kesimde AR-GE için yapılan toplam harcamaların %2.3’ünü ve imalat kesimi harcamalarının ise %3.1’ini oluşturmaktadır.⁴

4.3. Rekabet ve İç Piyasa

Deri ve ayakkabı sektörünün iki alt sektöründen biri olan bavul, el çantası ve benzerleri ile saraçlık ve koşum takımı imalatı yüksek derecede yoğunlaşmanın, diğer sektör olan ayakkabı imalatı ise düşük derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyet sınıflarıdır.

4.4. İstihdam

İmalat sektörü içinde deri ve ayakkabının istihdam payının üretim payından daha yüksek olması, bu sektörün istihdam yaratma kapasitesinin olduğunu göstermektedir. İstihdamdaki artışın üretimdeki artıştan daha yüksek olması bu yorumu desteklemektedir. Ancak, deri ve ayakkabının imalat sektörü içindeki payı küçük

³ DPT, 2007, Kalkınma Planı, Deri ve Deri Ürünleri Alt Komisyonu Raporu, DPT, Ankara

⁴ TÜİK, Haber Bülteni, Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri Araştırması, 08 Ağustos 2007, TÜİK, Ankara

olduğu için, bu potansiyel istihdam yaratma kapasitesinin toplam imalat sektörü istihdamına katkısı düşük düzeylerde kalmaktadır. Ancak, her şeye rağmen deri ürünleri imalatı, emek yoğun ve Türkiye'nin güçlü olduğu bir sektör olduğu için istihdam potansiyeli ihmal edilemeyecek olan bir sektördür. İstihdam sadece sektörün kendi içinde değil, yan sanayide de yaratılabilmektedir.

4.5. Bölgesel Dağılım

Deri ve ayakkabıda önemli bir merkez olan İstanbul'un ayakkabı üretiminde 1987 yılında %87.7 olan özel kesim istihdam payı 2000 yılında %53.9'a gerilemiştir. 2000 yılında, İstanbul dışında, Ankara, İzmir ve Manisa diğer önemli ayakkabı üretim merkezleridir. Aynı dönemde özel kesim istihdamında Ankara ve İzmir'in payı üç kat artarak sırasıyla %12.3'e ve %9'a, Manisa'nın ise yaklaşık iki kat artarak %8.3'e yükselmiştir. İstanbul'un payının azalmasında yeni üretim merkezlerinin ortaya çıkması belirleyici olmuş, 2000 yılında Tekirdağ %5.6, Gaziantep %3.4 ve Samsun %3.2'lik paylar ile ayakkabı üretiminde yer almaya başlamışlardır. Benzer bir gelişme bu sektörün diğer alt sektörü olan derinin işlenmesi ve ayakkabı dışındaki deri ürün üretiminde de gözlenmektedir. 1987 yılında İstanbul'un %70.5 olan payı 2000 yılında %42.2'ye düşmüştür. İzmir'in payı ise %14.8'den %11.6'ya inerek istihdamda üçüncü sıraya gerilemiştir. 2000 yılında %22.4'lik pay ile Tekirdağ ikinci sıraya çıkmıştır. 2000 yılında payını %6'ya çıkararak Konya ile %4.5'e çıkararak Balıkesir diğer önemli merkezler olarak görülmektedir.

Deri sektörü bölgesel olarak belirli merkezlerde toplanmıştır. Ancak, bu merkezler sektörün değişik bölgelere kayması ile farklılık gösterebilmektedir.

Tablo 3. Deri ve Ayakkabı Ekonomi İçindeki Yeri

Katma değer in imalat sanayi içindeki payı (%) (2004)	0.91
Üretimin imalat sanayi içindeki payı (%) (2006)	0.64
Çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı (%) (2006)	1.44
Toplam imalat sanayi ithalatı içindeki pay (%) (2007)	0.94
Toplam imalat sanayi ihracatı içindeki pay (%) (2007)	0.55

5. KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ

5.1. Genel Görünüm

Kağıt ve kağıt ürünleri imalatı kağıt hamuru, kağıt ve mukavva; oluklu karton ve mukavva ile kağıt ve mukavvadan yapılan ambalajlar ile diğer kağıt ve mukavva ürünleri imatları olarak sınıflandırılmaktadır. Diğer kağıt ve mukavva ürünleri, ISIC Rev3 sınıflamasında tek bir başlık altında gösterilmekle birlikte NACE 1.1 ayırımında daha ayrıntılı olarak sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırma başka yerde sınıflandırılmamış diğer kağıt ve mukavva ürünleri; kağıttan yapılan ev eşyası, sıhhi malzemeler ve tuvalet gereçleri; kağıt kırtasiye malzemeleri ile duvar kağıdı imatlarını kapsar.

Kağıt ve kağıt ürünleri katma değer, istihdam ve dış ticaret hacmi bakımından imalat sektörü içinde düşük bir paya sahiptir. 2006 yılı için toplam imalat sektörü içinde kağıt ve kağıt ürünlerinin üretim payı %1.75, istihdam payı %1.57'dir. Sektör, 2007 yılı dikkate alındığında ise toplam imalat sektörü ithalatında %2.11, ihracatında ise %0.83'lük paya sahiptir. Bu düşük paylara karşın özel sektör 1985 yılından itibaren üretim ve istihdamda, 2000 yılına kadar da katma değerde sürekli bir artış kaydetmiştir. Ancak, bu olumlu gelişme sektörün toplam olarak genişlemesinden çok özel kesimin giderek artan oranda kamu sektörünün yerini alması ile sağlanmıştır. 1985 yılında istihdamda %60.63, üretimde %50.05 olan kamu payı 1985'i izleyen dönem içinde hızla azalmıştır. 1992-2006 döneminde kağıt ve kağıt ürünlerinde kamu ve özel toplamı olarak gerçekleşen 2.02 kat üretim artışı ve 1.06 kat istihdam artışı sırasıyla üretimde 2.25 ve istihdamda 1.42 olan aynı dönem toplam imalat sektörü artış değerlerinin gerisinde kalmaktadır.

Türkiye 3 milyon ton kurulu kapasitesi ile dünya kâğıt-karton üretiminde 25. sırada yer almaktadır.197 Türkiye'de kağıt üretimi selüloz ithal edilerek ve geri dönüşümlü kağıtların değerlendirilmesi ile yapılmaktadır.

Kağıt ve kağıt ürünleri %60.49'luk bir değer ile dışa açık bir sektördür. Bu, daha çok ithalatın büyüklüğünden kaynaklanmaktadır: 2004 yılında ithalatın toplam üretime oranı %47.74 iken ihracatın toplam üretime oranı %12.75 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılından itibaren kağıt ve kağıt ürünleri ihracatında hızlı bir artış gerçekleşmiş olmasına rağmen, ithalatın da paralel biçimde hızla artması nedeniyle sektörün dış ticaret açığı büyümüştür.

5.2. AR-GE ve Teknoloji

OECD tarafından yapılan, içerdiği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında bu sektör düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe kullanılan teknoloji, istenilen kalitede kağıdı üretebilecek düzeydedir. Ancak, iyi kalitede ürünü hızlı bir biçimde üretme konusunda varolan teknoloji yavaş kalmaktadır.

Kağıt ve kağıt ürünleri işgücü saat başına verimliliğin yüksek olduğu sektörlerden biridir. Bu sektörde 2005 yılında AR-GE için yapılan harcamalar (“ahşap, kağıt, basım ve yayım” faaliyet alanlarında toplam olarak), özel kesimde AR-GE için yapılan toplam harcamaların %0.5’i ve imalat kesimi harcamalarının %0.7’sidir.

5.3. Rekabet ve İç Piyasa

Kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe orta derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyetler diğer kağıt ve mukavva ürünleri ile kağıt hamuru, kağıt ve mukavva imalatıdır. Oluklu karton ve mukavva ile kağıt ve mukavvadan yapılan ambalajların imalatı ise düşük derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyet sınıfıdır.

5.4. İstihdam

1993-2007 döneminde kağıt ve kağıt ürünlerinde kamu ve özel toplamı olarak gerçekleşen istihdamdaki 1.06 kat artış toplam imalat sektöründeki 1.42 kat artışın gerisinde kalmıştır. Üretimde işgücü payının düşüklüğü nedeniyle sektörün istihdam yaratma potansiyelinin düşük olduğu söylenebilir.

5.5. Bölgesel Dağılım

Oluklu mukavva sanayinde özel kesime ait 105 firma 21 ayrı ilde faaliyet göstermektedir. Kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe özel kesim istihdamının en fazla yoğunlaştığı iller İstanbul (%36.4), İzmir (%14.4), Kocaeli (%12.1), Bursa (%9.4), Tekirdağ (%6.3) ve Aydın’dır (%4.56). 1987’den 2000’e kadar geçen sürede sektörün mekansal dağılımında bir değişme olup olmadığına bakıldığında İzmir ve Kocaeli’nin payının biraz düştüğü, diğer illerin payının ise yine hafifçe arttığı görülmektedir. En azından kağıt sanayi açısından il sıralamasında bir değişme olmamıştır. Ancak, bu oranlar SEKA’nın özelleştirilmesinden önceki dönemi yansıtmaktadır. Mekansal olarak özelleştirme sonrasında üretim ve istihdama yansımayan bir değişme olup olmadığı bugünkü verilerle gözlenememektedir. Varolan verilere göre kağıt sektörünün belli merkezlerde toplandığı söylenebilir.

6. TEKSTİL ÜRÜNLERİ İMALATI

6.1. Genel Görünüm

Tekstil ürünleri imalatı ISIC Rev3.1 sınıflandırma sistemine göre dörtlü basamakta tekstil elyafının hazırlanması, iplik haline getirilmesi ve tekstil dokumacılığını, dokumanın aprenlenmesi işlemini, başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri ve trikotaj (örme) ürünleri imalatlarını kapsamaktadır. Daha genelleştirilmiş bir sınıflama ile tekstil imalatı iplik, dokuma (ve örme) ve terbiye olmak üzere üç farklı aşamada gruplanabilir. Çoğu zaman “tekstil sektörü” giyim ürünleri üretimini tanımlamak için de kullanılmaktadır. Ancak, giyim bu üç aşamayı izleyen dördüncü aşamadır ve ikili ayırımında üretim faaliyet sınıflamasında ayrı bir kodla (ISIC, Rev3.1, 18 nolu sektör) tanımlanmaktadır. 17 nolu sektör ilk üç süreçle ilgilidir. Özel sektörün üretiminde en büyük payı tekstil iplikçiliği, dokumacılığı ve aprenlenmesi faaliyetindedir ve bu pay son yıllarda azalmakla birlikte yarıdan fazladır. İkinci büyük alt sektör ise giyim dışındaki tekstili kapsayan diğer tekstil ürünleri imalatıdır ve payı artmıştır.

Tekstil ürünleri imalatı 2006 yılında %12.33'lük, istihdamda ise %16.91'lik paylarla imalat sanayi içinde en büyük sektördür. 2001 sonrası dönemde üretimde gözlenen artışa karşın katma değer bu oranda artmamış, hatta düşme eğilimine girmiştir. Toplam ihracatta ise 2007 yılı değerlerine göre %10.70 pay ile dördüncü sırada yer almaktadır. Toplam ithalatta bu sektörün payı ise 2007 yılı için %3.98'dir. Dış pazarlar tekstil ürünleri imalatında önemli bir paya sahiptir. İhracatın yurtiçi üretime oranı 2004 yılında %31.28, ithalatın yurtiçi üretime oranı ise %14.81 düzeyindedir. Bu değerlere bağlı olarak dışa açıklık oranı %46.09'dur. Orta düzeydeki dışa açıklık oranına rağmen ihracatın önemli olması nedeniyle sektör uluslararası rekabete açıktır. 2000 yılından itibaren gerek ihracat, gerekse ithalat artışlarının üretim artışından daha yüksek seyretmesi dışa açıklık oranını yukarı çekme eğilimindedir. İncelenen 1992-2007 dönemi boyunca, ithalatın payı düşük olmakla birlikte, ithalat artış hızı ihracat artış hızından yüksek gerçekleşmiştir. 2000'li yıllarda ithalat artışındaki trendi daha da güçlenmiştir. Tekstil ürünleri imalatı 1985-2007 döneminde hep net ihracatçı bir sektör olmuştur.

İmalat sektöründe, 2006 yılında 1992 yılına göre üretim 2.25 kat artmışken tekstil ürünleri imalatında 2.38 kat artmıştır. Bu dönemde istihdam artışı imalat sektöründe 1.42, tekstil ürünleri imalatında ise 1.24 kat olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle tekstil ürünleri imalatında üretim hacmi bakımından imalat sanayi ortalamasına göre az da olsa daha büyük bir artış gerçekleşmesine karşın istihdam yaratmada bu sektör ortalamasının gerisinde kalmaktadır. İhracat ise 1992 yılından 2007 yılına toplam olarak imalat sektöründe 8.13 kat artarken tekstil imalatında 7.06 kat artmıştır.

Türkiye kendi bölgesinde güçlü bir tekstil sektörüne sahiptir. Bu aynı zamanda sektörün giyim imalatı sektörü dışında kendi başına ihracatçı olmasını da sağlamaktadır. Özellikle tekstil terbiye konusunda Türkiye'nin kurulu kapasitesi bir avantajdır. Çin dokumada, Hindistan ise örmede güçlü üreticilerdir. Ancak, Türkiye, bölgesel avantajını korumaktadır. Ayrıca, kalite devamlılığı ve yaratıcılık konusunda Türkiye bu iki ülkeye karşı görece bir avantaja sahiptir.

6.2. AR-GE ve Teknoloji

Tekstil imalatı, OECD tarafından yapılan, içerdiği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Zaten gelişmiş ülkelerin sanayilerinde, ülkenin ekonomik gelişim sürecinin belli bir döneminde tekstil üretiminin terkedilmesi, bu düşük teknoloji kullanımı ile yakından ilgilidir. Nitekim Avrupa ülkelerinde “klasik tekstil” ölmekte ve “teknik tekstil” ön plana çıkmaktadır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda en fazla büyüyen tekstil ürünleri grubunu teknik tekstiller oluşturmuştur. Teknik tekstilin AB ülkelerindeki (15 ülke) üretimi 2003 yılında toplam tekstilin % 23.5'i dolayındadır.

Üretim değeri üzerinden hesaplanan işgücü saat başına verimlilik tekstil ürünleri imalatında kriz yılları hariç hafif ve düzenli bir yükseliş trendi ile 1992-2006 döneminde yaklaşık %48 oranında artmıştır.⁵

Araştırma ve geliştirme harcamaları AB ülkeleri (15 ülke) için klasik tekstilde cironun %3'ü, diğer tekstil ürünlerinde ise %8-10'u dolayındadır. Türkiye'de bu oran %1'in altındadır. Kurumsal olarak tekstilin kendi gelişmesini hızlandıracak bir yapıdan yoksun olduğu görülmektedir.

6.3. Rekabet ve İç Piyasa

Tekstil sektörü piyasa yoğunlaşma oranları bakımından alt sektörler göre farklılaşmaktadır. Halat, ip, sicim ve ağ imalatı çok yüksek derecede yoğunlaşmanın, başka yerde sınıflandırılmamış tekstil ürünleri imalatı yüksek derecede yoğunlaşmanın, halı ve kilim imalatı ise orta derecede yoğunlaşmanın olduğu alt sektörlerdir. Bu üçü dışında kalan alt sektörler olan giyim eşyası dışındaki hazır tekstil ürünleri imalatı, trikotaj (örme) ürünleri imalatı, tekstilin aprelenmesi, tekstil elyafının hazırlanması ve iplik haline getirilmesi ile tekstil dokumacılığı düşük derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyetlerdir

Tekstil sektörü üretim yapısı dikkate alındığında rekabeti etkileyen en önemli sorunlardan biri istihdam maliyetleri olarak ortaya çıkmaktadır. İstihdam vergi

---

⁵ İTO, 2007, İTO Tekstil Şurası, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:2007-39, İstanbul. 1. Tekstil Şurası Sonuç Bildirgesi

oranlarının yüksekliği kayıtdışı istihdam oranını yükseltmektedir. Asgari ücret dikkate alındığında işgücü maliyeti içinde istihdam vergilerinin payı 2004 ve 2005 yıllarında %41'dir. Kayıtdışı istihdama yönelen firmalar kayıtlı istihdam yapan firmalara karşı haksız rekabet üstünlüğü kazanmaktadır.

6.4. İstihdam

2006 yılında tekstil ürünleri imalatı istihdamda %16.91 ile imalat sektöründeki en büyük paya sahiptir. Bu oran kayıtlı istihdama dayanan bir orandır. Kayıt dışı istihdam bu sektörde çok yaygındır. Tekstil ürünleri imalatında istihdam artışı toplam imalat sektöründeki artışın gerisinde kalmıştır. Bu sektördeki üretim artışının daha hızlı olduğu düşünülürse, tekstildeki işgücü tasarruf eden makine yatırımlarının bu sonuç üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Sektörün dış rekabete açık olması nedeniyle bu sürecin tersine dönmeyeceği ve tekstilin istihdam yaratma kapasitesinin sınırlı olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Ancak, ülke ekonomisi içindeki büyüklüğüne bağlı olarak sektörün istihdam yaratma bakımından önemini bir süre daha koruması beklenebilir. Tekstil sektöründe istihdamda bir sorun göze çarpmaktadır. Bu sorunun ne kadar genelleştirilebileceği ile ilgili sayısal bir bilgi olmamakla birlikte, tekstilin güç kaybeden bir sektör olması, nitelikli işgücü açısından sektörün bir çekim merkezi olmasını engellemektedir. Sektörün gelişmesinde yön çizememenin bu eksiklikle ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

6.5. Bölgesel Dağılım

Tekstil üretiminde mekansal dağılımda önemli değişmeler vardır. Özel kesim istihdamında İstanbul'un payı 1987'de %33.3 iken %25.4'e, Adana'nın payı ise %16.3 iken %5.4'e gerilemiştir. Tekstil sektöründe İstanbul'u izleyen iller Bursa, Aydın, Tekirdağ ve Gaziantep olmuştur. Bu illerin hepsinin istihdam payında artış vardır. Son dönemde bölgesel teşvikleri kullanarak, enerji ve istihdam avantajlarını değerlendirerek Kahramanmaraş önem kazanmaya başlamıştır. İstanbul'un gerilemesi bazı sanayilerin İstanbul dışına kaydırılması için bilinçli izlenen politikaların bir sonucudur. Ancak, Adana'nın ikinci büyük merkez konumunu kaybetmesi, bu bölgenin Türkiye'nin sanayisinde güç kaybetmesi ile ilişkilidir. Adana, pamuklu kumaş dokumasında önde gelen bir merkezken artık bu öncülüğünü yitirmiştir. Değişik tekstil ürünleri dikkate alındığında Trakya, örme ve kumaş terbiyesinde; Bursa, sentetik kumaş dokumasında, Denizli, havlu ve ev tekstilinde ileri düzeydedir.

AB kümelenme (cluster) istatistiklerine göre Türkiye'nin çok değişik bölgelerinde tekstil kümelenmeleri vardır. Yeni İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasında birinci düzey (NUTS 1) bölgeler olan İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Güneydoğu

Anadolu, Akdeniz ve Batı Marmara başlıca tekstil kümelenmelerini göstermektedir. Bu sektörde kümelenme yaygın olmakla birlikte bu kümelenmeler sadece Türkiye'nin geleneksel olarak güçlü sanayi bölgelerinin olduğu yerlerde değil Güneydoğu gibi düşük sanayileşmenin olduğu bölgelerde de yer almaktadır.

Tablo 4. Tekstil Ürünleri İmalatı Ekonomi İçindeki Yeri

Katma değer in imalat sanayi içindeki payı (%) (2004)	12.88
Üretimin imalat sanayi içindeki payı (%) (2006)	12.33
Çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı (%) (2006)	16.91
Toplam imalat sanayi ithalatı içindeki pay (%) (2007)	3.98
Toplam imalat sanayi ihracatı içindeki pay (%) (2007)	10.70

7. BASIM VE YAYIM

7.1. Genel Görünüm

Bu sektör yayım, basım (ve ilgili hizmet faaliyetleri) ile plak, kaset ve benzeri kayıtlı medyanın çoğaltılması olarak üç ana alt sektörü kapsamaktadır. Yayım faaliyetleri kitap, broşür, müzik kitapları ve diğer yayınların; gazete, dergi ve süreli yayınların; plak, kaset vb. kayıtlı medya yayımı ile diğer yayımları içermektedir. Diğer iki alt sektör, ISIC Rev3 sınıflamasına oranla NACE 1.1’de dörtlü ayırında daha ayrıntılı olarak sınıflandırılmışlardır. Basım ve basımla ilgili hizmet faaliyetleri gazete basımı, başka yerde sınıflandırılmamış basım, ciltleme, baskı öncesi faaliyetler ve basımla ilgili yardımcı faaliyetler olarak sınıflandırılır. Plak, kaset vb. kayıtlı medyanın çoğaltılması ise görüntü, ses ve bilgisayar kayıtlarının çoğaltılması olarak alt sınıflara ayrılır. Kitap, gazete, broşür, dergi, süreli yayın; plak, kaset vb. kayıtlı medya ile diğer yayımları içeren alt sektör, bu sektörün yarısından daha fazlasını oluşturmaktadır.

Basım ve yayım, imalat sektörü içinde büyüklük sıralamasında alt sıralarda yer almaktadır. 2006 yılında imalat sektörü içindeki üretim payı %1.57, istihdam payı ise %1.24’tür. Dış ticarete de benzer bir yapı bulunmakta ve 2007 yılında basım ve yayımın imalat sektörü ithalatı içindeki payı %0.45, ihracatındaki payı ise %0.13 düzeyinde kalmaktadır. Özel kesim üretimi ve katma değeri genel bir artış seyri izlemekle birlikte ekonomik krizlerin yaşandığı yıllarda azalmalar gerçekleşmektedir. Ancak, krizi izleyen yıllarda üretim ve katma değerde hızlı artışlar gerçekleşmiştir. Bu da sektörün, ekonominin genel performansına çok duyarlı olduğunu göstermektedir. İstihdamdaki artış ise, diğer iki göstergeye oranla daha yavaş ve daha küçük oynamalarla gerçekleşmiştir.

Basım ve yayım dışa kapalı bir sektör niteliğindedir. Dışa açıklık oranı %10.74 düzeyinde kalırken, basım ve yayım ithalatının 2004 yılında yurtiçi üretime oranı %8.32, ihracatının oranı ise %2.42’dir. Sektörün dışa kapalılığına ve iç talebin büyük oranda yurtiçi üretimle karşılanmasına bağlı olarak, kamu ve özel kesim toplam üretimi 1992 yılından 2006 yılına kadar 2.25 olan imalat sektörü ortalamasının biraz altında 2.15 kat, toplam istihdam ise 1.42 olan imalat sektörü ortalamasının yine biraz altında 1.15 kat artmıştır.

Bir taraftan gelişen elektronik ve dijital basım teknikleri, diğer taraftan baskı kullanılan geleneksel medya ile elektronik medya arasındaki rekabet, bu sektörü çok farklı açılımların beklediğini göstermektedir. Bu nedenle sektördeki gelişmeleri diğer sektörlerden daha farklı bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir. Geleneksel basım tekniklerinde verimlilik artsa bile geleneksel yayıma yönelik talebin elektronik ortama dönmesi ya da kayıt teknolojisinde hızla oluşacak bir değişime bu sektördeki yapıyı

hızla değiştirebilir. Elektronik ortamın yaygınlaşmasına bağlı olarak gelişen ve “yeni medya (new media)” olarak tanımlanan alandaki gelişmeler, basımla ilgili faaliyetleri daha fazla diğer sektörlerin üretim alanlarına kaydırma potansiyeli taşımaktadır.

7.2. AR-GE ve Teknoloji

OECD tarafından yapılan, içerdiği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında bu sektör düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Basım sanayii son yıllarda makine parkını önemli ölçüde yenilemiştir. Baskı öncesi ve sonrası makine ve ekipmanları bilgisayar destekli olmasına rağmen geçtiğimiz dönemde kullanılmış makine ve donanım satın alınmasına izin verilmesi eski teknoloji ithaline yol açmıştır.

Üretim ve katma değer cinsinden işgücü verimliliği, istihdama oranla üretim ve katma değer yıldıan yıla daha fazla değişmesinin bir sonucu olarak, değişkenlik göstermektedir. Ancak, 1992-2006 dönemine bir bütün olarak bakıldığında önemli bir değişim gözlenmemektedir.

7.3. Rekabet ve İç Piyasa

Plak, kaset v.b. kayıtlı medyanın çoğaltılması ile gazete, dergi ve süreli yayınların yayımı çok yüksek derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyet sınıflarıdır. Yüksek derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyetler diğer yayımlar ve basımla ilgili hizmet faaliyetleridir. Orta derecede yoğunlaşmanın görüldüğü faaliyetler ise kitap, broşür, müzik kitapları ve diğer yayınların yayımı ile basım faaliyetidir.

Bu sektördeki fazla kapasite ve talebe bağlı üretim yapılması nedeniyle sürekliliği olmayan düzensiz bir pazar sistemi vardır. Ayrıca, matbaacılığın küçük ölçekli işletmeler tarafından yapılması üretim kalitesini ve verimliliği etkilemekte, hammadde firesine ve işçilik kayıplarına yol açmaktadır.⁶

Basım ve yayım sektöründe iç piyasadaki gelişmenin önündeki engeller daha çok korsan yayıncılık ve sektöre yönelik talebin dar bir toplum kesimi ile sınırlı kalması olarak gösterilebilir. Yayım sektörü önündeki diğer bir engel ise dağıtımın sınırlı sayıda firma tarafından yapılmasıdır.

7.4. İstihdam

Basım ve yayım sektörünün imalat sanayii içindeki istihdam payı 2006 yılında %1.24 ile oldukça küçüktür. 1992 yılından 2006 yılına kadar geçen dönemde sektörde istihdam artışının sadece 1.15 kat olduğu dikkate alınırsa, istihdam konusunda hızlı değişmelerin olmadığı söylenebilir. Sektör genel olarak aile işletmelerinden oluşmaktadır. İstihdam daha çok geçici işçi ya da götürü usulleriyle sağlanmaktadır.

⁶ DPT, 8. Kalkınma Planı, Basım Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu

Bu sektörde karşılanmakta güçlük çekilen kalifiye işgücü ihtiyacı vardır ve kalifiye işgücü talebi karşılanamamaktadır. Matbaa makine parkına yapılan yeni yatırımların bir bölümü kalifiye işgücünün bulunmaması nedeniyle etkin bir biçimde çalıştırılmamaktadır

7.5. Bölgesel Dağılım

Basım ve yayım faaliyetlerinin Türkiye'nin merkezi İstanbul'dur. Ancak, son yıllarda Ankara, İzmir ve Bursa'nın sektördeki payı artmıştır. İstanbul'un 1987'de özel kesim istihdamındaki payı %71.6 iken 2000'de %52.7 olmuştur. Bu oran Ankara'da %9.4'ten %15.1'e, İzmir'de %7.8'den %12.4'e ve Bursa'da %2.8'den %8'e yükselmiştir. Konya ve Tekirdağ'ın %1'in altında olan payları da sırası ile %3.7 ve %3.6'ya ulaşmıştır. Bu sektör daha çok gelişmiş il merkezlerinde yer almaktadır ve tek bir merkezin üretimde ağırlığı fazladır.

Tablo 5. Basım ve Yayım Ekonomi İçindeki Yeri

Katma değer in imalat sanayi içindeki payı (%) (2004)	1.88
Üretimin imalat sanayi içindeki payı (%) (2006)	1.57
Çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı (%) (2006)	1.24
Toplam imalat sanayi ithalatı içindeki pay (%) (2007)	0.45
Toplam imalat sanayi ihracatı içindeki pay (%) (2007)	0.13

8. MOBİLYA VE DİĞER İMALAT

8.1. Genel Görünüm

Mobilya imalatı, sandalye, tabure benzeri ürünlerin, diğer büro ve mağaza mobilyalarının, yatak, minder ve benzeri ürünlerin; diğer mobilyaların ve diğer mutfak mobilyalarının imalatlarını kapsamaktadır. Türkiye’de imalat sanayi içinde yer alan diğer imalatlar da bu sektör altında (36 nolu sektörde) sınıflandırılmıştır. Diğer imalat sanayi Türkiye’nin önemli bir üretici olduğu kuyumculuk ve kuyumculukla ilgili maddelerin üretimini, ayrıca, müzik aletleri, spor malzemeleri, oyun ve oyuncak ile bunların dışında kalan imalatları kapsamaktadır. Mobilya sektörünün 1997-2000 arasında %75 dolayında olan payı biraz azalmakla birlikte mobilya sanayi hala sektördeki üretimin %60’ından fazlasını gerçekleştirmektedir. Kuyumculuğun payı ise aynı dönemde önemli bir gelişme göstererek %8 dolayından %30’a yükselmiştir. Diğer imalat sanayi bu sektörün küçük bir bölümünü oluşturmaktadır.

Mobilya ve diğer imalat 2006 yılında %2.35 üretim ve %3.65 istihdam payları ile imalat sektörü içinde orta sıralarda yer almaktadır. Toplam imalat sektörü ithalatı içindeki %1.78 ve ihracatı içindeki %3.07 payları ile de dış ticarete de sektör orta sıralardadır. 1980’li yılların ortalarında %20’yi aşan üretim payı daha sonraki yıllarda düşmesine rağmen kamu kesimi sektördeki varlığını sürdürmeye devam etmektedir, 2006 yılında kamunun payı %3.96’dır. Kamu kesiminin istihdamda da payı 2006 yılında %1.2 ile çok düşüktür. Kamu kesiminin küçük payı nedeniyle özel kesim göstergeleri büyük oranda sektörün performansını yansıtmaktadır. Özel kesim üretimi, 2000-2003 döneminde 1/3 oranında azalmış olmasına rağmen daha sonra tekrar genel artış trendini yakalamıştır.

1992-2006 döneminde sektör üretimi 6.81 katına, istihdamı ise 3.66 katına çıkmıştır. Bu değerler imalat sektörü üretimindeki 2.25 kat istihdamdaki 1.42 kat artışların oldukça üzerindedir. Sektör dış ticarete de önemli bir gelişme göstererek, ihracatını 2007 yılında 1992 yılına göre 48.03 katına çıkarmıştır. İhracatta gerçekleşen bu artışa rağmen 2004 yılında ihracatın yurtiçi üretime oranı %28.64 düzeyindedir. Aynı yıl ithalatın yurtiçi üretime oranı %20.19, dışa açıklık oranı ise %48.83’tür.

1992-2007 dönemine bakıldığında ortaya çıkan başarılı ihracat artışında her iki alt sektörün de payı vardır. Gerek mobilya imalatı gerekse kuyumculuk ile ilgili ürünlerin ihracatı başarılı bir artış göstermiştir. Mobilya sektörü 1992-2007 döneminde 2000 yılına kadar tek bir yıl hariç hep ticaret açığı vermişken 2001 yılından itibaren ticaret fazlası vermeye başlamış ve bu trend devam etmiştir. Kuyumculuk ve ilgili maddelerin imalatı ise hep ticaret fazlası vermekle birlikte bu oran mobilya sektörüne göre daha hızlı artan bir trende sahiptir.

Mobilya sanayi ağırlıklı olarak geleneksel yöntemlerle çalışan küçük ölçekli firmalardır.1990'lı yıllardan itibaren bu yapı değişmiş ve orta ve büyük ölçekli firmalar da sektörde yer almaya başlamıştır.534 Mobilya sektörünün % 65'ini temsil eden Mobilya Sanayicileri Derneği'nin kayıtlarına bakıldığında en eski firmanın 1957 yılında kurulduğu, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ise üçer firmanın kurulduğu görülmektedir. AB ile Gümrük Birliği'nden sonra ise on bir firma kurulmuştur.

8.2. AR-GE ve Teknoloji

OECD tarafından yapılan, içerdiği teknoloji yoğunluğuna göre, teknolojik düzey sınıflamasında bu sektör düşük teknoloji grubunda yer almaktadır. Sektörde dünyada kullanılabilen üretim teknolojisi dikkate alındığında ise Türkiye'de kullanılan üretim teknolojisi mobilya ve kuyumculuk sektörlerinde ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Mobilya üreten firmaların küçük olanlarında geleneksel yöntem ve tezgahlar yaygındır. Büyük üretim kapasitesine sahip firmalarda ise otomasyon kullanılmaktadır.

7

8.3. Rekabet ve İç Piyasa

Mobilya imalatı orta derecede yoğunlaşmanın görüldüğü bir faaliyet sınıfıdır.⁸ Hızla gelişen bir sektör olduğu için piyasaya sürekli olarak yeni girişler olmaktadır. Mobilya sanayinde maliyet yapısı küçük ölçekli ve büyük işletmelerde farklılaşmaktadır. Hammadde küçük işletmelerin maliyetinin yarısını oluşturmaktadır. %40 ile işçilik maliyetlerde ikinciyi sırayı alırken ve %10 ile yönetim harcaması maliyetin en düşük bölümünü oluşturmaktadır. Orta ve büyük işletmelerde işçilik %35 ile farklılaşmazken orta büyüklükteki işletmelerde hammadde, büyüklerde yönetim giderleri %40 ile ikinci sırayı almaktadır. En düşük maliyet payı %25 ile orta büyüklükteki işletmelerde yönetim giderleri, büyüklerde ise hammaddedir. Elektrik harcamaları maliyetler içinde çok önemli paya sahip değildir. Elektriğin üretim maliyetindeki payı %1'dir; bu maliyete soğuk bölgelerde ısınma için %1 eklenebilir.

Maliyetler rekabet için çok fazla sorun yaratmazken bu sektörde çok yüksek olan kayıt dışılık sorun yaratmaktadır. Kayıt dışı istihdam maliyetleri (sigorta ve vergiler nedeniyle) kayıtlı işletmeler için önemli bir dezavantajdır. Ayrıca, kayıt dışında KDV ödenmediği için satış fiyatları da çok etkilenmektedir. Mobilya sektöründe fiyata duyarlı bir piyasa yapısı vardır.

Mobilyanın iç piyasadaki talep kaynağının ilki yenilemedir; demografik yapı (genç bir nüfusa sahip olmak ve dolayısıyla evlenme) ikinci sırada gelmektedir; kentleşme ise üçüncü sıradadır.

⁷ DPT, 9. Kalkınma Planı, Ağaç Ürünleri Mobilya Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu,

⁸ TÜİK, Haber Bülteni, Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara

8.4. İstihdam

Mobilya ve diğer imalat istihdam kapasitesi bakımından imalat sektörü içinde önemli bir paya sahiptir. Üretimdeki artışa paralel olarak istihdam sürekli artmıştır.

Mobilya üretimde yaklaşık 29 bin firma ve 160 bin çalışan bulunmaktadır. Perakende satışta ise 33 bin firma ve 100 bin çalışan vardır. Mobilya sektörü işgücü kalitesi sorunu bulunmamakla birlikte tasarımda yetişmiş eleman sıkıntısı çekilmektedir. İstihdam ile ilgili bir diğer sorun kayıt dışı istihdamın yaygınlığıdır.

Diğer imalat sanayi içinde kalan kuyumculuk (altın işleme) sektörü de istihdam bakımından büyük bir sektördür. Sektörün istihdamının 250 bin olduğu tahmin edilmektedir.

8.5. Bölgesel Dağılım

Kayseri'nin Türkiye'nin en önemli mobilya üretim merkezi olduğunu söylemek mümkündür. Kayseri Marangozlar Mobilyacılar ve Döşemeciler Odası verilerine göre sektörde faaliyet gösteren firma sayısı 3.500'dür. 2006 yılı için Türkiye'de 300 ve üzeri işçi çalıştıran firma sayısı 14'tür. 300 üzerinde işçi çalıştıran firmalar dikkate alındığında istihdamın %70'i Kayseri'de üretim yapan beş firma tarafından gerçekleştirilmektedir. Bursa'da İnegöl mobilya sektöründe diğer bir gelişen bölgedir. İnegöl, istihdam bakımından Ankara'yı izlemektedir. İhracatta ise Kayseri ve İstanbul'dan sonra üçüncü sıradadır. Mobilya sektöründe, özellikle büyük firmalarda belli bölgelerde toplanma vardır.

Tablo 6. Mobilya ve Diğer İmalat Ekonomi İçindeki Yeri

Katma değer in imalat sanayi içindeki payı (%) (2004)	3.18
Üretimin imalat sanayi içindeki payı (%) (2006)	2.35
Çalışanların imalat sanayi istihdamı içindeki payı (%) (2006)	3.65
Toplam imalat sanayi ithalatı içindeki pay (%) (2007)	1.789
Toplam imalat sanayi ihracatı içindeki pay (%) (2007)	3.07

KAYNAKÇA

Çevre ve Orman Bakanlığı, AB Entegre Çevre Uyum Stratejisi, (UÇES) (2007-2023), Çevre ve Orman Bakanlığı, 2006

http://www.did-cevreorman.gov.tr/haber_detay.asp?id=13

DPT, 8. Kalkınma Planı, Kağıt Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, DPT

DPT, 8. Kalkınma Planı, Basım Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, DPT

EU, 2007, Innovation Clusters: 25 October 2007, Country Fact-Sheet: Turkey, <http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/newsbytheme.cfm?displayType:library>

Hazine Müsteşarlığı, Yabancı Sermaye İstatistikleri, http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser_ist.htm

İSO, 2007 İstanbul Sanayi Odası AB'ye Tam Üyelik Sürecinde İSO Meslek Komiteleri Sektör Stratejileri Geliştirilmesi Projesi, 2. Taslak Rapor

İTO, 2007, İTO Tekstil Şurası, İstanbul Ticaret Odası

OECD, OECD Science, Technology and Industry Score, Towards a knowledge-based economy, Organisation for Economic Co-Operation and Development
http://www.oecd.org/document/43/0,3343,en_2649_33703_354555_95_1_1_1_1,00.htm1

OSD, 2007 Yılı Değerlendirme Raporu, Rapor 2008/2, www.osd.org.tr/2007yilidegerlendirme.pdf

Türkiye İmalat Sanayinin Yapısal Analizi ve Sektörel Performans Değerlendirmesi, Türkiye Kalkınma Bankası A.S., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara

TÜİK, Haber Bülteni, 2006 Yılı Araştırma ve Geliştirme Faaliyetleri Araştırması,
Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara